

VISSZA TAMÁSHOZ!

TÖRTÉNELMI MEGFONTOLÁSOK AZ EGYHÁZ JELENKORI VÁLSÁGÁHOZ

CHVÁLA MÁRTON

A „legszentebb tudós és legtudósabb szent”, az „Angyali Doktor”, a „Filozófia Fejedelme”, Aquinói Szent Tamás (1225–1274) három éven keresztül jubilál. Tavaly volt 700 éve, hogy szentté avatták, idén március 7-én volt halálának 750., jövőre lesz születésének 800. évfordulója. Az, hogy Szent Tamás nevével az elmúlt évtizedekben egyre kevésbé találkozunk, korrelál az Egyház jelenlegi állapotával, főleg, ha felidézünk VI. Ince pápa (prófétai) szavait, melyeket XIII. Leó pápa is kiemelt Szent Tamást méltató enciklikájában, melyek szerint „ki őt követte, soha sem tért el az igazságtól; aki pedig őt megtámadta, mindig tévedés gyanújába esett”.¹ A tanulmány célja röviden megvizsgálni az Egyház történetének azt a hullámzását, amelyet a virágzó és hanyatló időszakok váltakozása alkot, és közben nyomon követni a Szent Tamás-i bölcsélet és teológia helyzetét is. Ugyanakkor ennek során bepillantást nyerhetünk abba is, hogy a Szent Tamás által alkotott *philosophia perennis* mennyire sokoldalú eszköz, hiszen a szent tudományokon kívül a profán társadalmi és politikai életben megjelenve is észszerű és hatékony iránymutatással szolgál.

AZ EGYHÁZ EGYSÉGE

Önmagában az egy tanulmány témája lehetne, hogy meghatározzuk, miben állnak a „jobb” és „rosszabb” korszakok az Egyház esetében. Mivel itt egy szellemi és lelki közösségről van szó, ezért a kvantitatív vizsgálódás (például az aktív misére járók, a papok vagy az Egyház által fenntartott oktatási és szociális intézmények száma, valamint ezek anyagi háttere stb.) csak részben mutatják az Egyház állapotát. Ugyanígy a különböző kormányzatokkal és államokkal ápolt jó/rossz viszony sem mutatja meg pontosan az Egyház „erejét”, mint ahogy a katolikus elvek társadalmi elfogadottsága sem tükrözi feltétlenül az Egyház valós állapotát. Az említett lelki-szellemi közösség szempontjából talán a legfontosabb attitűd az egység lehet: ahogy Istenben nincs ellentmondás, úgy az ő igazságában sincs – így az Általa és az Ő igazságának hirdetésére alapított Egyház tanításában sem lehet ellentmondás. Ahogy ez az integritás megbomlik, hanyatlásnak indul a lelki élet s vele minden korábban felsorolt jellemző is.

Ugyanakkor ez a tanbeli egység nem jelenti azt, hogy az Egyházon belül bizonyos témákban ne lettek volna és ne lehetnének viták. Elég, ha csak a domonkos és ferences rend közötti polémiára gondolunk, amely azt vizsgálja, hogy az *értelem* vagy az *akarat* élvez-e elsőbbséget a hit dolgában. Pontosan ez adja az Egyház gazdagságának egyik alapját, hogy az egyes hittételek számos különböző irányból lehetnek meg támogatva, amely irányok, noha módszerükben

1 XIII. LEÓ: *Aeterni patris* [1879] ford. Kriss János, *Bölcséleti Folyóirat*. 1886/1. 38.

szemben állhatnak egymással, de végeredményükben ugyanazt az igazságot szolgálják. Az ilyen mérvű viták nem ártanak az Egyház integritásának, sőt éppen segítik az egyes kinyilatkoztatott igazságok jobb megismerését, holisztikus kifejtését.

A probléma akkor kezdődik, amikor egyes szerzők eltérnek az Egyház által *mindig* vallott tételektől. Ugyanis a katolikus tanításban számos olyan tétel él, amely mindig bizonyossággént volt kezelve (vö. *theologicæ certum* – biztos tétel; *de fide ecclesiastica* – az egyházi hit tárgya; *sententia fidei proxima* – majdnem hittétel), és nem volt szükséges az ünnepélyes *de fide* dogmaként való kihirdetése. Utóbbira általában akkor került sor, amikor egy ilyen mindig vallott tételt

valami eretnység megtámadott, így a tanítóhivatal elérkezettnek látta az időt, hogy lezártnak tekintse a témát (ilyetén módon a dogma a haladás letéteményese, hiszen azt jelenti, hogy a témát teljeskörűen megvitatták, további viták már nem hoznak új szempontokat, így felesleges kerékkötés és a megismert igazsággal szembeni tusakodás és bármi ellenvetés, helyette lehet egy újabb problémára koncentrálni). Vagyis az Egyház integritása

időben is érvényes: olyat, amit a katolicizmus mindig is vallott, sem a pápának, de még egy egyetemes zsinatnak sincs hatalma megváltoztatni (gondolhatunk itt a közelmúlt – és félő, hogy a közeljövő – eseményeire). Ezek a finom határvonalak és distinkciók a II. vatikáni zsinat előtt teljesen nyilvánvalóak voltak, és csak az *aggiornamento* – kifelé és befelé egyaránt megtörténő – retorikai váltásának köszönhetően mosódtak el.

De ha az Egyházban bizonyos mértékig számos különböző megközelítés élhet, akkor miért emeljük ki Szent Tamás rendszerét? Itt újfent XIII. Leó pápa enciklikáját idézem:

„A *scholasticus* tudósok közül pedig mint mindannyinak fejedelme és mestere, messze kimagaslik aquinói Tamás, ki, mint Cajetanus mondja, »mert a régi szent tudósokat határtalanul tisztelte, mintha mindannyinak értelmében részesült volna«. Tamás ezek tanait mint valamely test elszórt tagjait összeszedte, együvé illesztette, csodásan szervezte s nagyban növesztette”.²

Tamás az egyes tételek előadása során nagyon körültekintően, a nagy elődjeire támaszkodva járt el. Azonban ez nem jelentette azt, hogy ahol az ő módszertanukat vagy érveiket elégtelennek ítélte, azt ne korrigálta volna. Ez a módszertan pedig a megfelelő filozófia kialakításán múlik, ugyanis, ahogy a régi mondás tartja, a „teológia a tudományok királynője és a filozófia az ő szolgálóleánya”.

Lehet, hogy a helytelenül megválasztott bölcséleti alapok egyes hittételeket megtámogatnak, de másoknál zavart okoznak. Ilyen – majd, mint látjuk – az Egyház történetének folyamán számtalanszor fordult elő, például amikor egy adott kor gondolkodásmódja vagy divatos filozófiája betört – vagy szándékos módon emelték be – a katolikus tudományosságba.

TOMIZMUS

„Nincs a bölcseletnek része, melyet finom elmeélel és alaposan ne tárgyalt volna [...] S mivel ezt a bölcselkedési módszert a tévelyek megcáfolásában is alkalmazta, azt érte el, hogy nemcsak az előző idők tévedéseit egymaga levverte, hanem egyúttal győzhetetlen fegyvereket szolgáltatott minden ezután támadhatók legyőzésére is.”³ Szent Tamás rendszerét legtöbbször katedrálishoz szokták hasonlítani, annak hatalmas mérete, lenyűgöző komplexitása és részletgazdagsága miatt. Ugyanakkor, mint ahogy minden nagy építmény esetében szükséges a biztos alap, úgy a tomizmus esetében sem mehetünk el emellett szó nélkül, sőt a kihangsúlyozása kulcsfontosságú.

² Uo. 35.

³ Uo. 35–36.

Diskurzus –

A domonkos–ferences vita ábrázolása Francisco de Zurbarán *Aquinói Szent Tamás és Szent Bonaventura a feszület előtt* (1629) című képén
(Wikimedia Commons)

Szent Tamás filozófiája Arisztotelész rendszerét veszi alapul, majd pedig fejleszti tovább és haladja meg; ahogy azt mondani szokták, „megkeresztelte Arisztotelészt”. Ugyanakkor ez a 13. században messze nem volt magától értetődő, hiszen a katolikus bölcselet – jórészt Szent Ágoston munkássága nyomán – platóni jegyeket viselt magán. Azonban, amint arra a kiváló 20. századi hittudós, Horváth Sándor OP a platonizmus kapcsán rámutatott, „ma már [...] nyílt titok, hogy ugyanez a gondolat rejtőzik nem egy, az Egyházra nézve kellemetlen mozgalom mögött, amelynek visszautasítása az augusztinizmus alapján ugyancsak bajos lett volna és ma is bajos lenne.”⁴ Az Egyház részéről a kezdetektől megvolt az az igény – ami a katolicizmus lényegéből is fakad –, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat a természetes ész fényénél is szemlélje, „mert nem kieszelt meséket vettünk alapul, amikor tudtul adtuk nektek Jézus Krisztus hatalmát és eljövetelét” (2Pét 1,16.). Ám az első századokban Arisztotelész alapvetően ismeretlen volt, és amit tudni lehetett róla, az is az újplatonisták által eltorzított módon jelentkezett, így öt elvetették, és közel tíz évszázadon át bizalmatlanul kezelték.

Bár az újplatonizmus egyes vonásai Ágoston által kereszténnyé téve sokban gazdagították a tanítást,⁵ mégis sok szempontból elégtelennek bizonyultak. A korábban idézett Horváth Sándor domonkos atya rámutatott arra is, hogy a kereszténység számára kiválasztandó bölcseleti alapok kapcsán két nagyon

4 HORVÁTH Sándor OP.: *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál*. Szent István Társulat, Bp. 1944. 30.

5 Számos egyháztanítóvá avatott szent járt ezen az úton Szent Ágostonon kívül (köztük Canterbury Szent Anzelm vagy Szent Bonaventura), ugyanakkor megfontolandó, hogy tanításuk tisztasága és komolyabb tévedésektől való mentességük inkább az Isten kegyelmének és a Szentélek ajándékának tekintendő, mint a választott bölcseleti rendszer következményének.

Tomizmus –

Allegorikus ábrázolás Szent Tamás pogányság és eretnkség fölött aratott győzelméről Andrea Da Firenze Aquinói Szent Tamás triumfálása (1366–67, részlet) című festményén, amely Firenzében látható a Cappellone degli Spagnoliban (Wikimedia Commons)

fontos kérdéskört kell szem előtt tartani: az ismeretelméletet, valamint a hit és a tudomány közötti viszonyt.⁶ A platóni-ágostoni hagyományban az utóbbi kettő összemosódik: misztikus vonásai miatt nagy szerep jut az intuíciónak, bizonyos tudományos megállapításai is a hitből fakadnak. Ez összefügg a platonizmus *a priori* ismeretelméletével, amely miatt az egész magában hordozza a szubjektivizmus, immanentizmus és voluntarizmus veszélyét; csupa olyan dologét, amelyek sok eretnkség alapját képezték, számtalanszor lettek elítélve, számtalanszor tépázták meg az Egyházat, és rombolják ma is jelenlegi válságában.

Ezzel szemben a tomista–arisztotelianus hagyomány *a posteriori* ismeretelmélettel, mérsékelt realizmussal közelít vizsgálata tárgyához: nem egy elvont, feltételezett ideából következtet, hanem a tapasztalatból építi fel ismeretét (*omnis cognitio incipitur a sensibus*), amely során a személyes tapasztalatát összeveti a korábbi tapasztalatokból kialakított egyetemes fogalmak (*universale*) bizonyosságával, így érvényesítve egyaránt a szubjektív és objektív attitűdöt, és így tud nagy bizonyossággal állításokat megfogalmazni a metafizikai térben is úgy, hogy a tapasztalati világból indult ki.⁷ Így lesz a természettudomány is a hittudományoknak – és az ezekből fakadó társadalmi és politikai gondolkodásnak

6 HORVÁTH: *Örök eszmék...* I. m. 29.

7 Szent Tamás ismeretelméletéről részletesen lásd: HORVÁTH Sándor OP: *Aquinói Szent Tamás világnézete*. Szent István Társulat, Bp. 1924. 24–42.

is – szolgálatára: az Isten által teremtett világba az Ő akarata, az Ő törvényei vannak beikódolva, így a természetes ész fényével is felismerhetők olyan alapigazságok, amelyek a kinyilatkoztatásban újabb megerősítést nyertek. Ez a tulajdonképpeni természettörvény (*lex naturalis*) az, amely alapján a tomizmus megalkotja a társadalmi és politikai térre vonatkozó gondolatait.

Viszont már mindezekből látszik a Horváth Sándor OP által kiemelt másik komponens, vagyis a tudomány és a hit összeegyeztetése, hiszen ahogy Leó pápa írja, Szent Tamás

„az ész, mint illik, szépen megkülönböztette a hittől s a kettőt összeegyeztette, midőn mind a kettőnek jogait megvédte s méltóságát biztosította, az ész oly magaslatra emelte, hogy magasabbra már alig emelkedhetik, a hitet pedig az ész részéről annyi és oly hatalmas segítségben részesítette, hogy több és nagyobb segítségben már alig részesülhet.”⁸

Ugyanakkor Tamás pontosan ismerte az emberi ész korlátait, valamint az emberi természet azon gőgjét, hogy azt hiszi, mindent megismerhet: sok korábbi és későbbi eretnesség alapult azon, hogy misztériumokat akartak megmagyarázni. Tamás a rá jellemző alázattal, a hitvédelem iránti buzgó aggodalmával és intellektuális becsületességével így ír ennek veszélyéről: „amikor ugyanis valaki a hit bizonyítására olyan érveket hoz fel, amelyek nem kényszerítőek, a hitetlenek szemében nevetségessé válik. Azt hiszik ugyanis, hogy ilyen érvekre támaszkodunk és ilyenek miatt hiszünk.”⁹

SZENT TAMÁS HATÁSA ÉLETÉBEN

A 13. század, amikor Szent Tamás alkot, első ránézésre olyan időszaknak tűnik, amikor az Egyház ereje teljében van: III. Ince és utódai alatt megvalósulni látszott a *res publica christiana*, azaz a pápa fölsége alatt egyesültek a keresztény monarchiák, Európa világnézetileg soha nem volt annyira egységes, mint akkor – hiszen minden állam elkötelezett katolikus volt –, virágzottak a szerzetesközösségek, épültek a katedrálisok, fejlődtek az egyetemek (melyek ekkor szintén egyházas szellemben működnek). Ugyanakkor a tanulmány elején kiemelt integritás megbomlása fenyegetett: számos eretnekmozgalom ütötte fel a fejét (bogumilok, katarok, valdensek), de a fő veszély a muszlim és zsidó filozófia volt, ami az európai katolikus skolasztikus bölcseletet ostromolta és egyre jobban megszállta.¹⁰ Ne feledjük, hogy az ibériai felszabadító háborúk még zajlanak, és a muszlim expanzió nem csak a fizikai térben zajlott: az évszázados iszlám jelenlét a filozófiában is éreztette hatását.

Az iszlám filozófia torz Arisztotelész-értelmezésekkel dolgozott, mivel egyrészt az ókori bölcseletet a félreértelmező újplatonikus hagyomány alapján vizsgálták, másrészt igyekeztek őt és a Korán tanítását egymáshoz igazítani. Ez a hamis arisztotelizmus, vegyülve a skolasztika augusztinizmusával, egyre nagyobb zavart okozott, és a teológiába átszivárogva komoly veszélyeket hordozott magában. Ekkor jelent meg Aquinói Szent Tamás, aki felkarolta Arisztotelészt, leszámolt a hamis értelmezésekkel – intellektuálisan megküzdve mind a muszlim, mind a zsidó filozófusokkal –, és megalkotta azt a bölcseleti talapzatot, amelyről már esett szó. Ebben a minőségben Szent Tamás is a *reconquista* harcosává vált, ahogy kiemeli ezt Prohászka Ottokár: „Összefoglalva Szent Tamásnak mint teológusnak szerepét, méltán mondhatom, hogy munkája a legnagyobb szellemi munkateljesítmények sorában áll, hogy küzdelme az európai keresztény kultúra védelmében legalábbis oly fokon áll, mint

intellektuális
reconquista ”

8 XIII. LEÓ: *I.m.* 35–36.

9 STh I, q XXXII, a I, resp. ford. TUDÓS-TAKÁCS János = AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja I.* szerk. TUDÓS-TAKÁCS János, Gede Testvérek Bt, Bp. 2002. 249.

10 Természetesen ezek az irányzatok és szerzők is tettek igaz megállapításokat, melyeket Szent Tamás hivatkozik is, hiszen a rá jellemző intellektuális becsületességgel nem azt nézte, hogy ki állítja az adott tételt, hanem hogy mennyire igaz a megállapítás. Ugyanakkor rendszerszinten, a nagy átfogó képet nézve, ezek ellenségei voltak a keresztény világnézetnek.

Világos tanítás –

Aquinói Szent Tamás szobra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának piliscsabai kampuszán (Wikimedia Commons)

Martell Károlynak, a Cid s Roland lovagoknak a szaracén előrenyomulást megakasztó csatája.”¹¹

Ennek a bölcséleti rendrakásnak a szimbóluma és kiemelkedő műve a *Summa contra Gentiles*, melyben a katolikus hit számára is fontos alapigazsá-

11 PROHÁSZKA Ottokár: *Aquinói Szent Tamás theológiája* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. 12. szerk. SCHÜTZ Antal, Szent István Társulat, Bp. 1927. 202.

gokat bizonyít, pusztán észérvek és filozófiai fejtegetés által. A mű négy könyvből az első három olyan témákat¹² taglal és olyan módon, hogy azok bármiféle hit nélkül is elfogadhatók, beláthatók. Gilbert Keith Chesterton, a kiemelkedő konzervatív író és gondolkodó – akinek a szentté avatása egyébként napirenden van – frappánsan jegyzi meg, hogy „ezek olyan dolgok, amelyeket csak megérteni nehéz, és nem olyanok, amelyeket nehéz volna elfogadni, ha értenők őket”.¹³ Valóban nehéz szövegek ezek, évtizedek munkája, hogy valaki képzett tomistává váljon. Ugyanakkor a világnézeti küzdelemhez Szent Tamás olyan fegyverzetet biztosít, amelyet évszázadok alatt sem sikerült legyőzni vagy meghaladni, bár sokan próbálkoztak vele. És ez adja a *philosophia perennis* lényegét, ugyanis az örökkévaló igazságra mutat rá biztos kézzel, így az érvényes lesz bármelyik évszázadban, hiszen a teremtett világ sajátosságai, az ember természete, tulajdonságai nem változnak. A helyes ismeretelmélet és helyes metafizika alapján megismert emberből lehet helyes antropológiát felállítani, és ha meg van a helyes antropológia, abból lehet a helyes erkölcsant és helyes társadalmat kialakítani, ami a leginkább összhangban van a természet törvényeivel, vagyis a teremtő Isten tervével. Számos erkölcsant és társadalomszervezési elv látott napvilágot, ami vagy megspórolta az említett lépéseket, vagy eleve helytelen alapokról indulva taszította Európát a rossz irányba (elég csak a felvilágosodás szerzőire gondolnunk, vagy a marxizmusra és annak számtalan változatára).

Mindezek ellenére Tamás fő műve mégsem a *Summa contra Gentiles*, hanem a *Summa Theologiae*, amely – ahogy a címe is mutatja – már nem pusztán filozófiai munka. Ez a monumentális mű alapján foglalja össze a katolikus tanítást és tisztázza a vitás kérdéseket, megközelítőleg háromezer *articulus*ban tárgyalva azokat. Ezek magukon viselik a skolasztikus tudományosság jegyeit, vagyis minden kérdésnél felsorolja az ellenvetéseket, majd ezekre reflektálva ad végleges választ a fő kérdésre (az egész műben mintegy tízezer ellenvetést válaszol meg), így ezért is mondta egy már idézett gondolatában XIII. Leó pápa Tamásra, hogy „egymaga minden korábbi tévedést legyőzött, sőt még az újaknak is elejét vette”. Hiszen a véges emberi értelem még a végtelen Istenről és az ő műveiről is csak véges számú tévedést tud kieszelni. Ha végignézzük a történelem során felbukkanó eretnekségeket, akkor látjuk, hogy azok újra és újra ismétlik magukat: noha különböző alakzatokat öltenek föl, és különböző végkövetkeztetésekre jutnak, az alap, amire felfűzik a hamis gondolatláncot, minduntalan egy már korábban megcáfolt tévedés, legyen az krisztológiai, egyháztani, kegyelemtani, szentségtani, szentháromságtani stb. természetű. Így Szent Tamás minden időben és krízisben az Egyház támasza, hiszen ahogy már elhangzott az idézet, „ki őt követte, sohasem tért el az igazságtól; aki pedig őt megtámadta, mindig tévedés gúnyjába esett”.

tanítása bármelyik
században érvényes

A KÖZÉPKOR ÉS A KORA ÚJKOR HULLÁMVÖLGYEI

Szent Tamás halála után mindössze ötven évvel lezajlott a szentté avatása, ahol is elhangzott az ikonikus mondás: „ahány szakaszt írt, annyi csodát művelt”.¹⁴ Tamás már életében széles körű elismerésnek örvendett, ami szentté avatása után általánossá vált, és noha már az elkövetkező egyetemes zsinatok (II. lyoni, vienne-i, firenzei) is az ő életművéből táplálkoztak, a 14. században egy lassú erjedés indult meg, amely 1517-ben érte el a mélypontot. Ennek az erjedésnek az egyik fő motívuma a Tamástól való elszakadás, ami megjelent mind filozófiai, teológiai, mind politikai és morális téren. Két nagy áramlat kölcsönhatásait lehet itt kiemelni, a nominalizmusét és a reneszánsz humanizmusét.

12 Ezek a következők: I. könyv – az igazság fogalma, az értelem képességei, Isten léte és tulajdonságai; II. könyv – a teremtett világ létezői; III. könyv – gondviselés, az ember állapota, jó és rossz cselekedetek.

13 Gilbert K. CHESTERTON: *Aquinói Szent Tamás* [1933] ford. BOLDIZSÁR István, Szent István Társulat, Bp. 1986. 143.

14 SCHÜTZ Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*. Szent István Társulat, Bp. 1943. 14.

Előbbi egy szélsőségesen szubjektivistá filozófiai irányzat, amely tagadja az egyetemes fogalmak objektív mivoltát, ezáltal minden igazságot relativizálhatóvá tesz, és az emberek egyéni ítéletének körébe utalja azokat. Molnár Tamás számos művében tesz hosszabb-rövidebb kitérőt, amiben a nominalizmus – és az irányzat leghíresebb szerzőjének, William Ockhamnek – felelőségét taglalja, mondván, ők indították el Európát azon a lejtőn, amely elvezet a jelenlegi állapotig.¹⁵ Való igaz, hogy a nominalizmus megrengette Európát: behatolt az Egyházba és a politikai térbe is, és táptalaja lett számos eretnekségnek, valamint a hagyományos renddel szemben szerveződő világnézetnek és mozgalomnak. Első körben a reneszánsz humanizmusnak nyitott utat, amely szintén gyökeres szakítás volt a hagyományos katolikus világgéppel. Utóbbit, azaz a reneszánszt a közvélekedés általában világnézettől függetlenül pozitívan szokta értékelni, hiszen a legtöbben a nagyszerű műalkotásokkal és a megélenkülő természet-tudományos vizsgálódásokkal – amely, ahogy már elhangzott, a tomista alapokon álló katolikus gondolkodásnak nem ellenfele, hanem éppen szolgálója – azonosítják. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni a reneszánsz gondolkodásból fakadó létszemléleti és erkölcsi deficitéről. Az antik pogány formaiság mímélése magával hozta az antik pogány szellemiség terjedését is: a gög és hedonizmus, párosulva a nominalizmus relativizmusával, felforgatta a társadalmi rendet. „Így nézett ki a *renaissance* embere: dacos, erőszakos, kegyetlen, öntelt, egyoldalú, vakmerő, ábrándos, racionalista s naturalista volt” – állapítja meg Prohászka.¹⁶ Hogy ez a szellemiség a klérusban is terjedt, az közismert tény, és a mai napig szeretik felhánytorgatni az egyházellenes körök, ezzel kívánva érvelni az „Egyház romlottsága” és a „katolicizmus hiábavalósága” mellett. Csakhogy ezek a tünetek nem a katolicizmusból fakadtak, hanem éppen a progresszívek által körberajongott – és szellemi elődjükként megjelenő – humanizmusból.

Ugyanakkor tény, ami tény: az Egyház „immunrendszere” a korszakban legyengült, ami a Szent Tamás-i gondolkodás háttérbe szorulására és a nominalizmus előretörésére vezethető vissza. Ez egy olyan folyamatot indít meg, ami az Egyház későbbi válságainál is visszatér: a helytelen bölcséleti és teológiai alapok miatt a tanítás integritása sérül, így az Egyház nem képes hatékonyan reflektálni a világban elburjánzó bűnös tendenciákra és eretnek gondolatokra, sőt ezek be is szivárognak, hiszen a klérus egy része képzetlensége és hiúsága okán azt hiszi, jót tesz azzal, ha az istentelen világi szellemiséggel akarja összehéberíteni a katolikus tanítást, úgy, hogy utóbbit hajlíttatja az előbbi felé. Az „Abszolútum helyét elfoglalta az ember. Ami ebből természetesen következik, az nem más, mint a társadalom általános deszakralizációja [...] és az embernek, az ember jogainak, ideológiáinak, életstílusának, szexuális vágyainak szakralizációja” – írja Molnár Tamás a II. vatikáni zsinat kapcsán, ezzel a korábbi válságok természetére is jól rávilágítva.¹⁷

Az Egyházban felbukkanó reneszánsz erkölcstelenség sokakat ösztönzött cselekvésre, azonban a helytelen kiindulási alapok kapcsán ezek sorra eretnekséggé fajultak. Ekkor erősödik föl az „apostoli életmódnak” (vö. ferences spiritualizmus), a pápaság eltörlésének, a tanítóhivatal elvetésének, a hierarchia felforgatásának, a szentségek megszüntetésének és az egész vallás bárgyú fideizmussá redukálásának igénye. A nominalizmus amennyire alapját képezte a reneszánsz humanizmus terjedésének, annyira táptalaja volt az Egyházon belül megjelenő „reform” eretnekmozgalmaknak is (amelyek éppen az előbbivel kívántak szembeszállni). Így kulminál a tomizmus elhagyása, valamint a nominalizmus és a reneszánsz térnyerése az 1517-es hitszakadás tragédiájában. „Minden eretnekség egyoldalúság: egy magában igaz mozzanatnak túlzása; a katolikus igazság az antagonistá mozzanatok egyensúlya” – jegyzi meg bölcsen Schütz Antal.¹⁸ Az, hogy kisebb eretnekségek tömkelege szintetizálódhatott Luther,

15 A számos reakciós szerző által vallott eszmetörténeti modell lépcsőfokai röviden a következők: nominalizmus, reneszánsz, reformáció, felvilágosodás, liberalizmus, marxizmus.

16 PROHÁSZKA Ottokár: *Az eszmék esélyei = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. 5. szerk. SCHÜTZ Antal, Szent István Társulat, Bp. 1927. 82.

17 MOLNÁR Tamás: *Az Egyház, évszázadok záradoka* [1990] ford. LUKÁCSI Huba, Szent István Társulat, Bp. 1997. 14–15.

18 SCHÜTZ Antal: *Dogmatika I.* Szent István Társulat, Bp. 1937. 390.

Summa – Johann Lucas Kracker
A tridenti zsinat (1778, részlet)
 című festménye az egri
 líceumi könyvtárban
 (Wikimedia Commons)

Kálvin és társaik tanításában, majd pedig hívek millióit – és papok ezreit – szakították ki az Egyházból, az az egyensúly és a tanbéli integritás hiányából fakadt. Szent X. Pius pápa 1910-ben így értékelte az eseményeket: „Akkoriban a szenvedélyek tomboltak, és az igazság szinte teljesen kiforgatott és összezavart volt. [...] Ekkor léptek színre azok a gögös és lázadó emberek, akik »Krisztus keresztjének ellenségei, [...] a földi dolgokkal törődnek« (Fil, 3,18–19). Ezek az emberek nem az erkölcsök kijavításával foglalkoztak, hanem csak a dogmák tagadásával. [...] Ezt a forradalmi lázadást, a hit és az erkölcsök elferdülését reformációnak nevezték, magukat pedig reformátoroknak. Valójában azonban romlást hozók voltak. Azzal, hogy háborúkkal és viszálykodással aláásták Európa erejét, kikövezték az utat a modern lázadások és hitehagyás előtt.”¹⁹

Ahhoz, hogy az Egyház úrrá legyen a válságon, egy harmonikus, nagy biztonsággal használható filozófiai és teológiai rendszerre volt szükség, így történt meg az első visszatérés Szent Tamáshoz. Ennek szimbolikus pontja – mind az Egyház megújulásának, mind a tomizmushoz való visszatérésnek – a tridenti zsinat megnyitó ceremóniája, ahol azt kifejezendő, hogy milyen alapokon áll majd a zsinati tanácskozás, két művet helyeztek az oltárra: a Szentírást és Szent Tamás *Summáját*. A század elején megjelentek azok a kiemelkedő hittudósok, akik kiváló ismerői voltak Szent Tamás gondolkodásának, így nem csak ismételtették az Angyali Doktor felvetéseit, hanem használták az általa biztosított eszköztárat, és az új kihívásokra új válaszokat adtak. Ebben élen járt a Domonkos- és – a frissen alapított – jezsuita rend.²⁰ Így vált a rekatolizáció időszaka az Egyház egyik virágkorává, hiszen az integritás helyreállt, sőt doktrinális téren erősebbé és fejlettebbé vált a katolicizmus.

Ugyanakkor a reformáció nyomában járó politikai és társadalmi felfordulás véget vetett Európa szellemi egységének. Tovább fokozta ezt az, hogy az új utakat kereső protestáns teológia és filozófia megágyazott a 18. század szekuláris bölcseletének, ami okán a természetjogi gondolkodás is profánna vált

¹⁹ Szent X. Piusz: *Editae saepe*. 1910. 9. <<https://www.papalencyclicals.net/pius10/p10cha.htm>>

²⁰ A teljesség igénye nélkül: Tommaso de Vio (ismertebben Cajetanus) OP, Melchor Cano OP, Dominigo de Soto OP, Brágai Szent Bertalan OP, Borromei Szent Károly SJ, Bellarmin Szent Róbert SJ, majd a zsinat után Domingo Bañez OP, Francisco Suarez SJ és Louis de Molina SJ.

(amely aztán kitermelte a szerződéselméleteket, a liberalizmust, később marxizmust). Az aufklérizmus évszázadában már a számos nemkatolikus irányzat határozta meg és formálta a filozófiai gondolkodást. Ez még önmagában nem lett volna veszélyes a katolikus tanítás tisztaságára, de párosulva a tomizmus újabb elhalványulásával, a 18., de főleg a 19. század újabb hanyatló periódust idézett elő az Egyházban.

NEOTOMIZMUS

A tomizmus 17–18. századi visszaszorulásának külső és belső okai egyaránt vannak. A „felvilágosult” kormányzatok egyre több egyházellenes rendelkezést foganatosítottak, ami a katolikus tudományosságot is érintette (ilyen nyomás hatására következett be a jezsuita rend 1772-es feloszlatása, amivel a tomizmus egyik legerősebb bástyája omlott le). De belső okként kiemelhető az, amit említettem a rekatolizáció nagyjai kapcsán, hogy ők nem ismételték Szent Tamást, hanem követték, azonban őket egy századdal később már nem követték, csupán ismételték. (Természetesen ez sem általánosság, voltak kivételek, mint például Spanyolország, ahol a tomista hagyomány megőrizte folyamatosságát és szervesen fejlődött, és később becsatlakozott 19. század végi neotomista megújulásba.) A tomizmus rendszerének elsajátítása és alkalmazása helyett „tomista” paneleket és sémákat használtak, és a katolikus bölcsélet általánosságban megmerevedett. Ezt Frenyó Zoltán „áltomizmusnak” titulálja, Prohászka pedig úgy ír a jelenségről, hogy „az emberek átlag, mikor skolasztikáról van szó, absztrakt fogalmi játékokra s agyafűrt, értéktelen okoskodásokra s a fogalmak hiposztázálására gondolnak. Volt ebből is, de ez már a dekadencia korszakába, nem pedig a Szent Tamás képviselte skolasztikába tartozik.”²¹

Így a 19. században számos egyházi szerző kezdett „párbeszédet” a világi filozófiával, és kezdte hajlíztatni a tanítást ezek felé a rendszerek felé – úgy, ahogy azt a reformációt megelőzően láthattuk –, ezzel felhívva a tanítást. Példának okáért Descartes, Rousseau, Kant, Hegel, később pedig Blondel és Bergson elgondolásai is behatoltak a teológiába, kitermelve egy sor eretnekséget (liberális katolicizmus, szemiracionalizmus, ontologizmus, Tübingeni Iskola, amerikanizmus, modernizmus).²² Ezeket a korszak szentéletű pápai bár újra és újra elítélték, de ez önmagában nem tudott véget vetni a válságnak. Sok szempontból a maihoz megszólalásig hasonló helyzetben volt ekkortájt az Egyház: Szent Tamást elfeledték, helyette a papok a divatos gondolatokat szajkózták, hogy megfeleljenek a szekuláris tömegek elvárásainak; a liberális kormányzatok igyekeztek a katolicizmust minél jobban száműzni a társadalomból; a közerkölcsök gyors romlásnak indultak; a hívek nem tudták kiben bízhatnak a teológiai zűrzavarban; a képzetlen papok nem tudtak válaszokat adni az új kihívásokra; alapvetően az Egyház sem tudott mit kezdeni a megváltozó modern társadalommal.

A megoldás itt is a tomizmus újrafelfedezése volt: a szimbolikus kezdőpont XIII. Leó már többször idézett enciklikája, az *Aeterni patris*. Persze úgy, mint a tridentinai zsinat esetében, itt is volt több szerző, aki megelőzte a szimbolikus kezdőpontot.²³ Az 1879-es enciklikát követően több mint fél évszázadon keresztül a neotomizmus volt hegemón, szinte kizárólagos helyzetben a katolikus

a megoldás
a tomizmus
újrafelfedezése

21 FRENÝÓ Zoltán: *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*. Kairosz, Bp. 2018. 118. és PROHÁSZKA Ottokár: *Aquinói Szent Tamás... I.m.* 191.

22 Ezen eretnekségekről, téves voltokról és egyházi elítélésükről bővebben lásd: CHVÁLA Márton: *Harc az Egyház integritásáért*. Jel, Bp. 2023.

23 A teljesség igénye nélkül: Luigi Taparelli SJ, Gaetano Sanseverino, Matteo Liberatore SJ, Camillo Mazzella SJ, Tommaso Maria Zigliara OP. Az „eretn” neotomizmus kiemelkedő alakjai: Reginald Garrigou-Lagrange OP, Édouard Hugon OP és Étienne Gilson.

tudományosságban. Ahogy a neve is mutatja, szakítani kívánt a korábban említett „áltomizmussal”, a modern kihívásokra korszerű válaszokat akart adni, ugyanakkor mindezt nem a modern világi filozófia alapján, hanem Szent Tamás eszközkészletének felújításával és aktualizálásával. Így tudott a 20. század első felének Egyháza termékeny polémiát folytatni például a modern pszichológiával, sejtbiológiával, szociológiával és alapvetően bármilyen új felfedezéssel. Bizonyítva, hogy a profán tudományok segítői a teológiának, amennyiben megvan a biztos teológiai és filozófiai rendszer, amely alapján el lehet helyezni az új ismereteket az Isten által teremtett világ rendjében és az Ő kinyilatkoztatott igazságában.

A neotomizmusnak két korszakalkotó triumfálását emelném ki: az egyik az egyházi tudományok terén történt, a másik pedig a társadalom és politika síkján, mindkettő ugyanannyira aktuális az Egyház és a társadalom jelenkori válságát tekintve.

A századforduló tájékán zajlott le az úgynevezett „modernista válság”, amelynek Szent X. Piusz pápa határozott fellépése vetett véget. A modernizmus nem egy általánosságban vett modernséget jelöl, hanem egy konkrét eretnek irányzatot, amely a század korábbi tévedéseit egybegyúrva azoknak olyan szintézisét alkotta meg, amely már nem is csak egyes hittételeket tagadott, hanem a katolicizmus és az Egyház alapjait ásta alá. Ebben nagyon hasonlít a reformációra, ahol szintén korábbi tévtanítások szintetizálódtak a protestantizmusban; de az is közös vonás a kettő között, hogy szélsőséges szubjektivizmus, immanentizmus, voluntarizmus és relativizmus jellemezte – akárcsak jelen-

korunk Egyházát. A modernizmus elítélését követően számos pápai és tanítóhivatali megnyilatkozás született, amelyek a neotomizmust pártfogolták.²⁴ A recept működött, a modernizmus évtizedeken keresztül nem tudott labdába rúgni tudományos téren. Visszatérésére XII. Piusz pápa halála s vele a neotomizmus korszakának vége után került sor, ekkor már *nouvelle théologie* néven, amelyet bár korábban XII. Piusz a leghatározot-

tabban elítélt,²⁵ mégis a II. vatikáni zsinat szellemiségét meghatározó erővé vált. Nem is csoda, hogy a zsinatot követően egy erős neomodernista térnyerés érzékelhető, amely elvezet jelenkorunk Egyházának kiüresedett lelkiségéig, a liturgia méltatlan végzéséig, a teológiai zúrzavarig és a társadalom egyre nagyobb mértékű deszakralizálódásáig. [A bekezdésben olvasható kijelentések a szerző autonóm álláspontját tükrözik, amellyel kapcsolatban a *Kommentár* teret enged a konstruktív vitának – *A szerk.*]

Holott a neotomizmus az utóbbi esetében is kiváló válaszokat adott. XIII. Leó hírneve nem a neotomizmus újjáélesztése, hanem a társadalmi tanítása miatt alakult ki. Azonban utóbbi elképzelhetetlen lett volna az előbbi nélkül, a *Rerum novarum* (1871) nem jöhetett volna létre az *Aeterni patris* nélkül. A tomista természetjogon alapuló társadalmi tanítás kiutat mutatott a szélsőségesen individualista liberalizmus és a szélsőségesen kollektivistá marxizmus között őrlődő Európának. A keresztényszocialista gondolatból kifejlődő hivatásrendi gondolkodás – melyet XI. Piusz *Quadragesimo anno* (1931) enciklikája is hirdet – sikeresen egyezteteti össze az egyén és a közösség érdekeit, ahol sem az egyén önzése, sem az egyének a közösség által való elnyomása nem fenyeget. Emellett a neotomista társadalmi tanítás eleve egy olyan szempontot hoz vissza, amely a felvilágosodás óta egyre jobban feledésbe merült: az ember test és lélek elválaszthatatlan egysége, összetett szubsztancia, két nem teljes állag egysége. Vagyis a szellemi és lelki aspektusok legalább olyan fontosak, ha nem fontosabbak, mint az anyagiak. A materializmusba ragadt és istentelen modern eszmék – kiemelten a liberalizmus és a marxizmus – a társadalmi tanításukban nem érvényesítették ezt az aspektust, holott a közjó (*bonum commune*)

24 Szent X. Piusz *Doctoris Agelici motu proprio*, majd az ezt követően kiadott 24 tomista tézis (DH 3601–3624), az 1917-es Egyházi Törvénykönyv 1366. kánonja és XI. Piusz *Studiourum ducem* enciklikája (DH 3665–3667) mind Szent Tamás rendszerének követését irányozzák elő a papképzésben, majd pedig alapvetően a szent tudományok művelését illetőleg is.

25 Lásd bővebben: XII. Piusz: *Humani generis*. 1950. (DH 3875–3899)

» a neotomizmus társadalmi tanításának újjáélesztése a cél

enélkül elképzelhetetlen. Az állam célja a közjó megvalósítása, azonban tekintve, hogy ez szellemi-lelki szempontokat is magában foglal – hiszen az egyén végső célja az üdvösség, amely elnyerését így az államnak is segítenie kell, de legalábbis nem szabad hátráltatnia –, a világi hatalomnak szoros együttműködésben kell állnia a szellemi hatalommal, vagyis az Egyházzal. Természetesen ez nem jelenti az állam egyházi ügyekbe vagy az Egyház napi politikai ügyekbe való beleszólását. Mindössze annyit jelent, hogy míg az Egyház szellemi úton munkálkodik egy keresztény társadalom kialakításán, addig a keresztény kormányzat az Egyház szellemi fősege alatt, politikai úton teremti meg ennek keretrendszerét. A 20. században ez az állam- és társadalomszervezés két országban valósult meg a legteljesebb módon: a '30-as évek Ausztriájában Dollfuß és Schuschnigg vezetése alatt, valamint Salazar Portugáliájában. Míg előbbi 1934-es alkotmánya vállaltan a *Quadragesimo anno* irányelveit kívánta megvalósítani, addig utóbbinak Magyarországon is komoly recepciója volt olyan kiváló társadalomtudósok és politikusok által, mint Mihelics Vid és gróf Teleki Pál.

TOMISTA ÖRÖKSÉG

Kétségtelen, hogy a két háború közötti időszak a katolicizmus egyik virágkora volt nemcsak nemzetközi szinten, hanem Magyarországon is. Ahogy említettem, a II. vatikáni zsinat óta az Egyház elhagyta Szent Tamást, és a történelmi tapasztalatok alapján ez nagyban összefügg jelenkori válságával (pedig a zsinat papképzéssel [*Optatam totius* 16.] és keresztény oktatással [*Gravissimum educationis* 10.] kapcsolatos dokumentumai is kiemelik az Angyali Doktort követését). A tomizmus ébredésének vannak jelei, de ezek Magyarországot még nem érték el (és az Egyház szellemiségére se gyakorol még komolyabb hatást).²⁶ Ugyanakkor mi, magyarok nagyon gazdag örökséggel rendelkezünk, hiszen a 20. század első felében a magyar katolikus tudományosság nemzetközi szinten is az élmezőnybe tartozott. Az alábbiakban néhány fontosabb szerzőt és művet emelek ki, akiknek az iránymutatásai korunkban is nagy biztonsággal alkalmazhatóak.

Jól jellemzi a helyzetet, hogy Magyarország első filozófiai társasága az Aquinói Szent Tamás Társaság volt, amely majd egy évtizeddel korábban alakult (1892), mint a világi Magyar Filozófiai Társaság. Ennek szervezője Kiss János prelátus volt, aki emellett számos színvonalas folyóiratot is szerkesztett, amelyek így a társaság közlönyeiként is működtek,²⁷ valamint ő fordította magyarra a Katschthaler-féle *Ágazatos hittant*, amely 2900 oldalával a mai napig a legátfogóbb dogmatika magyar nyelven.

A Szent Tamás Társaság – és így a hazai tomizmus – Kiss Jánost követő motorja Kecskés Pál atya volt, akinek *A bölcselet története főbb vonásaiban* című munkája kiválóan foglalja össze és mutatja be a különböző filozófusokat és irányzatokat tomista nézőpontból. Emellett sokat foglalkozott társadalombölcsélettel, melynek kapcsán *A keresztény társadalomelmélet alapelvei* és *A keresztény társadalomszemlélet irányelvei* című munkák feltétlenül kiemelendők.

Azonban a tomista természetjog, társadalombölcsélet és metafizika letehetősebb hazai szerzője Horváth Sándor domonkos atya. Az *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál*, az *Aquinói Szent Tamás világnézete*, *A természetjog rendező szerepe*, a *Hitvédelmi tanulmányok*, a *Katolikus közélet – erkölcsbölcseleti tanulmányok*, *A fizikai és pszichikai világ egymásrahatása* csak néhány a figyelemreméltó írásai közül. A magyar nyelven megjelent munkái mellett számos publikációja született idegen nyelven, sokat tanított külföldi egyetemeken. A korszakban világszinten ünnepeelt *Tulajdonjog Aquinói Szent Tamás szerint* című munkája nemrég jelent meg először magyar fordí-

Reginald Garrigou-Lagrange OP
(1877–1964)
(Wikimedia Commons)

²⁶ Jelesebb kortárs tomisták: Edward Feser, John Haldane, David Oderberg, Adam Wood, James Madden, Brower Jeffrey, Edmund Waldstein és Klima Gyula. A folyóiratok közül kiemelhető a *The Thomist*, az *American Catholic Philosophical Quarterly* és a *The Josias*.

²⁷ *Bölcséleti Folyóirat* (1886–1906); *Hittudományi Folyóirat* (1890–1914); *Religio* (1914–1930); Kiss János halála után a *Bölcséleti Közlemények* látta el ezt a szerepet (1935–1948) Kecskés Pál által szerkesztve.

A fiatal és az idős Horváth Sándor OP (1884–1956) (*Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár*)

tásban.²⁸ Fontos megemlíteni Schütz Antal piarista atyát, aki kiváló neoskolasztikus tanár volt, így *A bölcsélet elemei* című munkája kiváló alapozást ad a tomizmus vizsgálatához, emellett pedig kétkötetes dogmatikája a magyar teológiai irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotása. De említés szintjén mindenképpen kiemelendő Nyéki Kálmán, Trikál József, Kühár Flóris OSB, Dudek János, a cisztercita Mihályfi Ákos és Platz Bonifác, a jezsuita Bangha Béla és Varga László, Marczell Mihály és Tóth Tihamér. Utóbbi atya az erkölcs-teológiának kiváló művelője volt, így például az eutanáziáról írott kétrészes tanulmánya napjainkban is aktuális.²⁹

Ezek az írások mind magukban hordozzák azokat a bizonyosságokat, amelyekkel le lehet győzni a 21. század eretnekségeit. Ahogy láthattuk, a tomizmus újjáéledése sosem az egyházi vezetés részéről indult, viszont a felsőklérus, miután szembesült annak hatékonyságával és lehengerlő erejével, pártfogásába vette azt, és úrrá tudott lenni a teológiai zavarokon. Így nagy szerep jut a világi katolikus értelmiségnek is abban, hogy az Egyház visszatérjen Szent Tamáshoz, ami a jelen válság megoldásának egyik kulcsa. Ahogy XI. Piusz pápa meghirdette: *Menjetez Tamáshoz! – Ite ad Thomam!*³⁰ ■

28 HORVÁTH Sándor OP: *Tulajdonjog Aquinói Szent Tamás szerint* [1929] ford. KRIZSANYIK Róbert, Jel, Bp. 2022. Emellett egy másik Horváth Sándor-írást is újra kiadtak a közelmúltban: HORVÁTH Sándor OP: *Krisztus királysága* [1926] Jel, Bp. 2021. Szintén a Jel Kiadó adja ki újra – Szent Tamás halálának 750. évfordulójára – a tanulmányban idézett Schütz Antal-művet: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*.

29 TÓTH Tihamér: Az élet értelme és a szenvedés. Különös tekintettel az euthanasiára I–II. *Religio*, 1914/6. 521–534.; 1914/7. 603–616.

30 XI. Piusz: *Studiorum ducem*. 1923. 28.